

О. І. ТЕРЕНОЖКІН

КУРГАН БІЛЯ с. ГЛЕВАХА

В середині минулого століття на Білокнязівському полі, розташованому між Васильковом і сс. Янковичі, Мархалівка, Віта, Глеваха та Крушинка, налічувалося близько 400 курганів. Два з них були в 1847 р. розкопані Н. Д. Іванішевим. Він розкопав Велику Могилу, де були знайдені глиняний посуд та якась підставка з піщаника, і Малу Могилу, звідки походить залізний лускатий панцир¹.

Тепер на цьому полі, яке являє собою степову ділянку, на південь від Глевахи і Мар'янівки збереглися тільки чотири найбільших кургани, віддаль між якими становить 1—3 км, а також кілька курганів висотою близько 1 м. Решта курганів знигла внаслідок тривалої оранки. Великі кургани вкриті глибокими ямами від старих розкопок, — можливо, це сліди шукання скарбів.

Інші кургани розорюються.

Найбільший курган (очевидно, Велика Могила) знаходиться у верхів'ях р. Бугаївки, біля с. Крушинка. За 0,75 км на захід від нього і приблизно за 2 км на південь від с. Глеваха знаходився другий за розміром курган, розташований біля шосе Київ—Васильків, на 28-му кілометрі від Києва.

Насип цього кургана був зритий з будівельними цілями восени 1949 р. Інститутом археології АН УРСР було організовано догляд за земляними роботами. Навесні 1950 р. курган досліджувався окремим загоном експедиції «Великий Київ»².

Курган (рис. 1) стояв на рівному, розораному полі за 80 м на схід від шосе.

Насип кургана земляний і щільно задернований. Вершина його зрізана, і по боках від неї з півночі на південь насип зіпсований двома глибокими (до самої основи) котлованами, схили яких були також задерновані. Викид з котлованів утворив біля південного, східного і західного боків кургана значні за розміром вали. Найкраще збереглася частина насипу над північним схилом. Висота кургана досягала в цьому місці 8,7 м, а в інших місцях — 5—6 м. Діаметр кургана 60—70 м. Первісна висота його могла досягати 12—13 м. Навколо кургана помітно велике пониження поля.

Восени 1949 р. екскаватори проклали в насипу кургана три широкі траншеї, які йшли на рівні підшви в напрямі північ—південь. Таким чином, було знято майже весь насип; тільки над центром кургана на всю його висоту залишилася площадка розміром 8 × 10 м.

¹ Археологическая карта Киевской губернии, Приложения к XV тому «Древностей», М., 1895, стор. 45.

² Начальник експедиції — дійсний член АН УРСР П. П. Єфіменко. Спостереження за земляними роботами на кургані в 1949 р. з 21. X по 16. XI велись автором і І. М. Самойловським. У розкопках кургана, які провадилися з 19. V по 15. VII, взяли також участь співробітники Інституту археології АН УРСР Д. Т. Березовець, А. І. Фурманська, В. А. Іллінська.

Під час робіт встановлено, що насип був суцільно чорноземним, насипаним двічі; спочатку була споруджена основна частина насипу, потім зроблена підсипка чорноземного ґрунту товщиною 1,5 м, відокремлена від основної частини насипу тонким (0,15—0,3 м) мергелистим прошарком.

Насип зносився трохи нижче рівня поверхні підкурганного чорнозему, але, зважаючи на однорідність складу землі, цей рівень можна було помітити лише по викиду з могильної ями в середині кургана.

Рис. 1. Курган біля с. Глеваха до розкопок. Вигляд з південного заходу,

В найвищому місці насипу кургана, над північною полою виявлено два пізні християнських поховання в дерев'яних гробах. В інших частинах насипу трапилися лише незначні і нехарактерні фрагменти ліпних посудин.

Кінці обвуглених колод, відкриті у середній частині кургана, трохи вище підкурганного чорнозему, дозволили відзначити місце похоронного спорудження, насип над яким, як сказано вище, був залишений для дослідження.

Західний край накату з колод був зрізаний екскаваторами. В цьому місці при горизонтальній зачистці землі на рівні переходу від ґрунту до підґрунту цілком чітко окреслився північний кут могильної ями, над яким було видно товстий шар прожареної до червоного могильної чорноземної і глиняної засипки, обвуглені колоди перекриття могильної ями, а вздовж стін виступали кінці обвугленої обшивки ями з дошок.

Після закінчення земляних робіт вдалося цілком певно визначити місце похоронного спорудження в центрі кургана, яке прилягало одним краєм до незрушеної східної поли насипу.

Виявилось, що це спорудження не зачепила жодна з западин від ям, які зруйнували насип. Ці западини заглиблені місцями до мергелистого підґрунту і заповнені біля дна і стінок зсунутою і не дуже щільною землею. З якою метою вони були викриті, з'ясувати не вдалося.

Розкопки 1950 р. В ході розкопок була досліджена основа кургана, з'ясована будова рову, розкопана частина насипу, що залишилася в середині кургана, і розкрито могильне спорудження.

Основа кургана і рів. До розкопок могильної споруди в середині кургана його основа була досліджена на площі понад 700 м², але ніяких

інших поховань чи додаткових похоронних споруджень під насипом не було виявлено.

Викид біля могильної ями — двошаровий: знизу лежав чорнозем, по похилій поверхні якого був розсипаний мергелистий викид, що походить з глибини могильної ями.

Підкуртанний чорнозем сильно поритий ходами польових гризунів. Товщина ґрунтового покриву 0,5—0,6 м, нижче він переходить у мергелисту глину «пливун», з дуже високим рівнем ґрунтових вод (близько 2 м нижче поверхні поля).

Через північну полу кургана було прорито траншею, що дало змогу встановити наявність рову, що цілком заплив. В розрізі рів видно лише в нижній частині, заглибленій у мергелистий підґрунт. Глибина рову від сучасної поверхні 1,1 м, ширина 3,5 м, дно заокруглене. Вода, що виступила, залила рів на висоту до 0,65 м.

Після дослідження рову з щілковитою певністю вдалося встановити, що глиняний прошарок, який свідчив про дворазове насипання кургана, являє собою викид, взятий з дна рову. Курган був начебто обмазаний цією глиною.

Розкопки насипу над могильною ямою велися на площі 10 м (північ—південь) × 8 м (схід—захід), внизу яма була трохи розширена в зв'язку з виявленими контурами могильного спорудження. Висота насипу в цьому місці становила 5—6 м.

В насипу з глибини від 0,8 до 1,5 м від поверхні кургана зустрічались уламки горщиків ясносірого кольору, виготовлених на гончарському крузі. Всього знайдено до десятка таких фрагментів, що відносяться до часу Київської Русі. Тут же знайдено кілька древніших уламків ліпного слов'янського посуду з добре промішаної глини, міцного червоного випалу, з нерівно загладженими поверхнями.

З глибини від 1,5 до 2,5 м розкидано зустрічалися тільки уламки ліпного посуду; вдалося встановити, що вони належать двом горщикам, з яких один зберігся краще. Техніка виготовлення така сама, як і у описаних вище уламків. Горщик, від якого збереглося більше уламків, мав нерівне дно близько 10 см у діаметрі, трохи опуклий, мабуть, невеликої висоти корпус (не вище 18—20 см) і відігнуті, але не дуже заокруглені вінця. Тут же знайдено біконічне крейдяне чи каолінове пряслице з одним збитим боком. Висота пряслиця 4,5 см, діаметр 4 см.

На обох глибинах насипу траплялися кістки овець, коней і великої рогатої худоби, знайдено ікло кабана.

Насип кургана над могильною ямою був щільний, дуже злежаний, на підставі чого можна припустити, що ями скарбошукачів, які були заповнені порівняно пухкою землею, були вириті значно пізніше. Край найбільш східної ями входив у площу розкопу, причому виявилось, що дно його знаходилось трохи нижче накату з колод, над могильною ямою, яку не зачепила яма скарбошукачів, що пройшла трохи в бік від неї.

Нижче насип кургана був особливо щільним і не містив у собі фрагментів слов'янської кераміки.

Над західним краєм могильної ями, починаючи з глибини 0,6 м вище накату, вдалося виявити контури ями скарбошукачів, яка зверху вела в похоронну камеру. Яма мала вигляд овальної плями, витягнутої з півночі на південь. Довжина її 5 м, ширина 1,5 м. Яма заповнена переміжними прошарками мулистих і піщаних напливів. Перед тим, як було виявлено хід ями, над цим місцем знайдено бронзовий наконечник стріли і маленький фрагмент скіфської ліпної посудини. Знахідки ці були першими ознаками пограбування кургана.

Похоронне спорудження було розкопане зверху, оскільки воно повністю увійшло в межі дослідженої ділянки. Залишилися не розчищеними

лише кінці накату з колод, який вів під східну, не зняту частину насипу кургана.

У верхньому шарі колоди накату лежали досить безладно, радіально, кінцями до середини могильної ями. Найкраще накат зберігся на східному і південному кінцях могильної ями. Кінці деяких колод спускалися майже до дна ями. Цілком імовірно, що всі

Рис. 2. План похоронного спорудження.
 1 — обвуглені залишки перекриття; 2 — обвуглена обшивка стін;
 3 — зогнілі бруси.

ці обвуглені колоди є залишками зовнішнього конічного або шатрового перекриття над могильною ямою, яке обвалилося під час горіння. Проте ніяких прямих підтверджень цього припущення одержати не вдалося. Глина і чорнозем, що покривали колоди і знаходилися між ними, а по часті і нижче, прожарилися до червоного кольору, а місцями трохи ошлакувалися. Зовнішні кінці деяких колод не обвуглилися, на їх місцях утворилися пустоти, заповнені гнилою деревиною.

Під шаром з безладним розташуванням колод знаходилися залишки горизонтального двошарового перекриття, що також краще збереглося на східному боці (рис. 2, 3). Верхній шар цього перекриття

складався з нетовстих прямокутних, добре виструганих брусів товщиною 5—6 см, шириною 15—20 см (справжні розміри їх були більші, бруси сильно обвуглилися). Цими брусами могильна яма була вкрита поперек. Проміжки між ними становили 10—15 см.

У нижньому шарі лежали впритул соснові колоди з добре обрубаними гілками, можливо, з очищеною корою. Цими колодами могильна яма перекривалась поздовжньо. Діаметр колод 20—30 см.

Рис. 3. Залишки дерев'яного перекриття над північним кутом могильної ями.

Рис. 4. Загальний вигляд похоронного спорудження з південного сходу.

Довжина нижнього перекриття становить 12 м, ширина 7 м; воно ледве прикривало яму вздовж довгих боків, а на коротких боках кінці колод далеко виступали за краї ями (від 1,5 до 2 м). Розміри верхнього шару перекриття визначити важче. Тут кінці колод також далеко виступали за краї ями, причому колодами була закладена не лише сама яма, а й виступаючі кінці накату нижнього шару. Довжина колод приблизно 11,5 м.

В цілому перекриття над могильною ямою, яке складалося з добре очищених і правильно укладених колод і ретельно обструганих брусів правильного прямокутного перекрою, є зразком відмінної теслярської роботи.

Саме похоронне спорудження (рис. 4—7) складалося з великої прямокутної камери, орієнтованої по довжині з північного заходу на південний схід, в яку з південно-східного боку вів довгий дромос.

Рис. 5. Похоронна камера. Вигляд з південного сходу.

Рис. 6. Похоронна камера. Вигляд з північного сходу.

Внаслідок того, що ґрунт виявився дуже слабим («пливун»), стіни похоронної камери були значно деформовані. Вони частково обвалилися, а головне — дуже випнулися; особливо були пошкоджені довгі стінки могильної ями, випинання яких досягає 1,5 м. Лише по окремих, краще збережених місцях можна встановити, що стінки були вертикальні і мали висоту до 2,5 м. Спроби очистити стінки на всю висоту приводили до зсувів. Зіпсувалася під час випинання і дерев'яна обшивка стін камери, порушилася цілісність конструкції дерев'яної споруди.

Точні розміри похоронної камери вдалося визначити тільки біля дна могили, після того як були розчищені глиби, що нависали і за-

валювали камеру біля стін. Довжина камери з північного заходу на південний схід — 8—8,2 м, ширина 5 м. Дно ями спочатку було горизонтальним, але внаслідок слабого ґрунту воно стало дещо деформованим: біля стін трохи опустилося, а в середині — піднялося (різниця в рівнях досягає 20—25 см).

Рис. 7. Похоронна камера. Вигляд із сходу.

На дні були ями від стовпів (рис. 8), які підтримували перекриття над могилою. Ями круглі, діаметром 0,4—0,5 м, глибиною 1,3—1,55 м (як видно, заглиблення ям сталося під тиском на стовпи). Вони були до самого верху залиті ґрунтовою водою.

Стовпи стояли в камері як колони, в більшій чи меншій віддалі від стін. Всього в камері було 11 стовпів, розташованих трьома рядами: вздовж південно-західної і північно-східної стін по чотири стовпи, а посередині — три. Стовпи знаходилися, в основному, за 0,4—0,5 м від стін і ніде не притискували їх дерев'яну обшивку. Кінці їх згнили, проте обвуглені верхні частини було видно досить добре. Краще інших було видно стовп, який упирався прямо в перекриття у північно-східному кутку.

На дні ями зроблено три великі канавки для поперечних, сильно зотлілих дерев'яних лежнів. Ширина канавок 30—40 см, глибина 20—25 см.

Дно ями було вкрите дошками або тонкими пластинчастими брусками. Підлога ця зотліла, і тільки біля південно-західної стіни на невеликій ділянці збереглося обвуглене дерево. Незважаючи на це, відбитки дощок добре видні по всій підлозі: дошки відтиснулися в м'якому мергелистому ґрунті, який проступив місцями між ними. Вони лежали на підлозі — впоперек камери, ширина їх — 15—30 см. Як у ямах від стовпів, канавках від лежнів, так і в низьких місцях підлоги виступила ґрунтова вода.

Вздовж всіх стін були канавки для закріплення дерев'яної обшивки; ширина канавок 5—10 см, глибина не встановлена через м'який ґрунт. Стіни камери обшиті добре виструганими дошками, поставленими вертикально і закріпленими нижніми кінцями в канавках. Дощки переважно обвуглені, тому товщину їх визначити важко, проте вона була не менше 3—4 см. В одному місці вдалося розчистити цілком виразний відбиток дошки на ґрунті — поверхня її була нібито відфугована. Ширина цієї дошки — 33 см. Ширина іншої дошки, відбиток якої також виразно зберігся, — 16 см. Менш вірогідні розміри встановлені в обвуглених

дошках: 29, 39, 34 см, дві дошки шириною по 37, дві по 24 см. Стіни ями були суцільно обшиті такими дошками: виявлено місця, де добре видно, як дошки впритул прилягали одна до одної.

Гробниця з дерев'яною підлогою, дерев'яними стінами і стелею з колод, яка спиралася на краї ями і підтримувалася великою кількістю

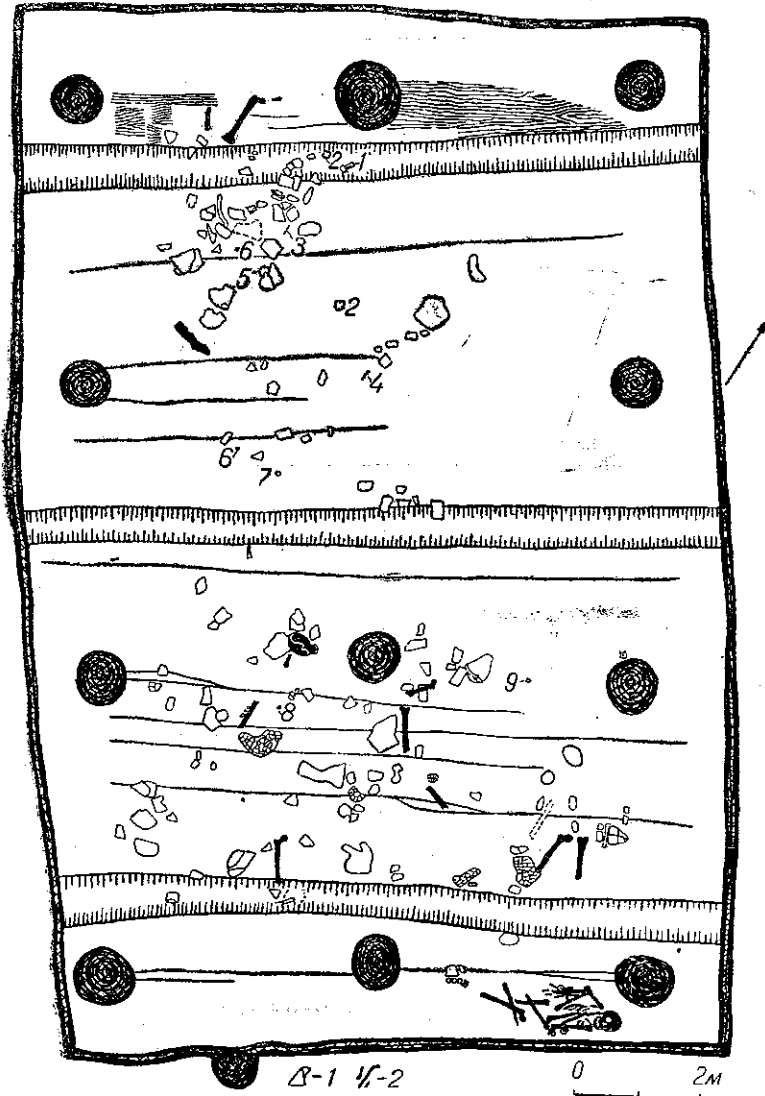

Рис. 8. План похоронної камери.

1 — уламки посудин, 2 — людські кістки.

стовпів-колон, очевидно, мала вигляд досить досконалої архітектурної споруди.

Щоб закінчити опис похоронної камери, зупинимось на будові дромосу. Дромос спускався в похоронну камеру з південно-західного боку і мав вигляд пологого спуску, який не доходив до підлоги на 35 см. Довжина дромосу трохи більша 6 м, ширина біля входу в похоронну камеру становить 1,8 м, назвнві він дещо звужується. Стінки дромосу обшиті покладеними вздовж дошками. Прохід від підлоги до рівня мо-

гильного перекриття був завалений покладеними вздовж колодами, коротшими знизу і довгими зверху. Біля камери колоди в дромосі обвуглилися, в той час як значна частина тих, що знаходилися у вхідній частині дромосу, не мала слідів дії вогню.

В похоронній камері проти дромосу стояв стовп, від якого залишилась яма діаметром 40 см.

Рис. 9. Ділянка підлоги похоронної камери із залишками розбитих посудин.

Поховання. Похоронна камера майже до дна заповнена щільним злежаним чорноземом. Слідів ходу скарбощукачів, який повинен був пройти вздовж південно-західної стіни, не встановлено. Очевидно, під час пограбування кургана могильна камера не була заповнена землею. Лаз скарбощукачів знаходився саме в цьому місці, на що вказують дві бронзові булавки, знайдені на різній висоті поверхні над ямою для середнього стовпа. Одна з них лежала біля верхнього краю стіни, друга — біля її середини.

На дні похоронної камери поблизу південно-західної стіни і біля стовпа всередині могили були намулисті намиви, які потрапили сюди через хід скарбощукачів.

Підлога похоронної камери безладно завалена обвугленими колодами та дошками, пересипаними обвугленим чорноземом і прожареною до червоного глиною; товщина завалу 20—35 см. Найпотужніший завал скупився в північній половині, найменший — біля південно-західної стіни, приблизно над місцем ходу скарбощукачів. Кілька черепків від великої високогорлої корчаги з широкими плічками лежали на поверхні завалу.

Після того як камера була очищена від згорілих колод, дошок та обвугленої землі, відкрилися залишки цілком пограбованого поховання. Людські кістки, речі та уламки речей лежали на самій підлозі, місцями притиснуті до неї, що ще раз свідчить про те, що пограбування камери відбулося в той час, коли вона була вільна від землі. Основна маса залишків поховання була розсіяна між південно-західним і середнім рядами стовпів (рис. 9); окрему групу складали залишки, зосереджені біля східного кута камери.

Кістки дорослої людини, очевидно основного покійника, знаходилися в південно-західній половині похоронної камери. Кістки розкидані; одне стегно знаходилося біля північної стіни, друге — біля південної, а верхня частина черепа лежала на захід від центрального стовпа.

На підлозі камери, також у різних місцях, були розкидані уламки кількох посудин. Більша частина їх належала великій чорнолощеної посудині типу високогорлої корчаги з широкими плічками, про уламки якої вже згадувалось вище. Крім неї, знайдені уламки блюда з відігнутим краєм, прикрашеним прокресленим візерунком, уламки двох горщиків із заціпним валиком, проколами і наколами по краю, кілька улам-

Рис. 10. Залишки кістяка в південному куті похоронної камери.

ків невеликої залощеної чорної посудини з наколами по краю та маленького черепка з високою ручкою.

В різних місцях на підлозі похоронної камери (рис. 8) були розкидані: бронзовий підвіс від кистеня (рис. 8, 1), дві бронзові хрестовидні бляшки від узди, (2), два кістяні стерженьки (3), залізні цвяхоподібні стерженьки (4), уламок невеликої морської черепашки (5), дві золоті намистини (6), скляна намистина (7) та залізне колечко (рис. 8, 8).

Кістки людини і уламки посудин розбиті і місцями роздавлені на найдрібніші шматочки.

У східному кутку, притиснутий до південно-східної стіни, головою на схід лежав неповний кістяк молодої жінки (рис. 10). Кістки черепа та верхня частина корпусу були в правильному анатомічному порядку. Кістяк був скинутий сюди в той час, коли ще зберігалися зв'язки. Цілком можливо, що він лежав спочатку трохи на північ, де на підлозі могли знайдена купка дрібних білих пастових намистин в кількості близько 25 штук та бронзова цвяхоподібна серга (рис. 8, 2). На південь від місця цієї знахідки лежали зотлілі кістки тазу і розкидані кістки ніг від цього ж кістяка. Можливо, що жіночий кістяк лежав головою на північ.

Речі. 1. Бронзовий підвіс від кистеня (табл. 1, 15), відлитої у вигляді масивної, здавленої з боків півкулі, що стоїть зрізом на довгій прямокутній петлі з подовженим отвором для ременів. На півкульній частині є слід від удару гострим знаряддям. Довжина 7,7 см, найбільший діаметр півкулі 3,7 см. В отворі пристала маленька пастова намистина.

2. Дві бронзові хрестоподібні бляхи від узди однакової форми і розмірів (табл. I, 9), відлиті у вигляді пластинок з рельєфним візерунком на зовнішній поверхні, з восьмипелюстковою розеткою в центрі, з п'ятипелюстковими пальметами на виступах. Для прикріплення до ременів в основі кожного виступу є пара круглих отворів. Найбільший діаметр 4,3 см, товщина 0,3 см.

3. Кістяні стерженьки, обидва круглі в перерізі, прямі, гладко відполіровані. Кінці обламані, довжина одного 3 см, переріз 0,2 см, другого — 1,5 см, переріз 0,3 см (табл. I, 17).

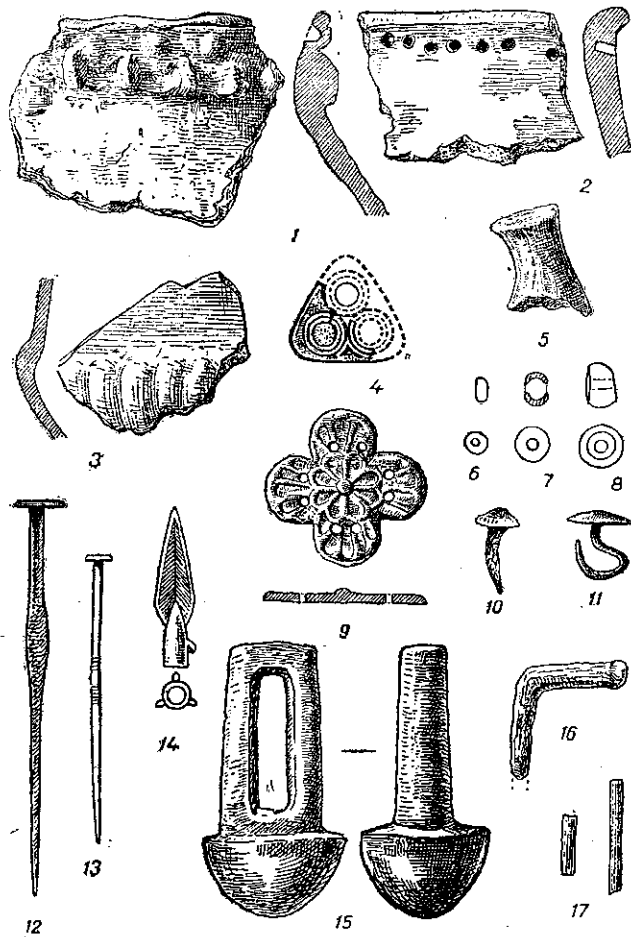

Табл. I. Інвентар. 2/3 н. в.

1, 2 — фрагменти горщиків; 3, 5 — фрагменти черпака з високою рукою; 4 — відтиск бляшки на стінці посудини; 6 — пастова намистина; 7 — золота намистина; 8 — скляна намистина; 9 — бронзова бляха вуздечкового набору; 10 — цвях; 11 — цвяхоподібна бронзова сережка; 12, 13 — бронзові булавки; 14 — бронзовий наконечник стріли; 15 — бронзовий підвіс кістця; 16 — уламок залізного виробу; 17 — уламки кістяних стрижнів.

4. Залізні цвяхоподібні стерженьки (табл. I, 10, 16). Перший — короткий, з добре виявленою кнопкою на кінці; призначення невідоме (цвях). Другий — більших розмірів, зігнутий під кутом, в перерізі круглий, на кінці невелике потовщення (кінець псалія?).

5. Уламки морської черепашки, в частині однієї стулки збереглося трохи рожевої фарби.

6. Дві золоті намистини (табл. I, 7), круглі, із зрізаними верхівками. Намистини порожнисті, але загалом досить масивні. Висота 0,6 см, найбільший діаметр 0,9 см.

7. Намистина із зеленуватого прозорого скла (табл. I, 8), кругла, із зрізаною верхівкою, діаметром 1,2 см.

8. Маленьке залізне колючко невизначеного призначення, діаметр 2 см.

9. Цвяхоподібна серга (табл. I, 11) із закрученим, дуже тонким (зіпсованим окислами) стерженьком, шляпка у вигляді низького ковпачка, тоненька, невеликого діаметра (2 см).

З уламків, розкиданих по всій похоронній камері, вдалося реставрувати одну велику посудину та блюдо, інші ж посудини (черпак, горщики) представлені тільки уламками.

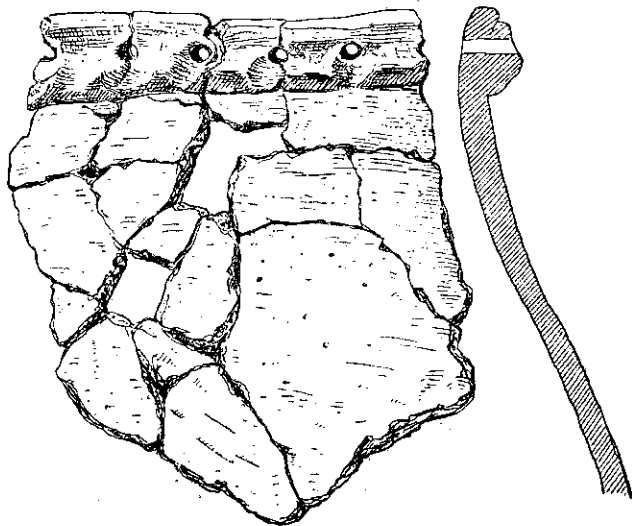

Рис. 11. Фрагменти горщика.

10. Реставрована посудина (рис. 12, 13) являє велику корчагу з широким, круто відігнутим назовні краєм, високим конічним горлом, яке виступає з округлого корпусу, що має широкі плічки і конічно звужується до невеликого плоского дна. Посудина має значні розміри: висота 74 см, діаметр вінець 34,6 см, діаметр корпусу 63,4 см, діаметр дна 15,4 см. Глина, з якої зроблена посудина, не має особливих домішок, вимішана добре. Посудина чорна, гладко залощена. Деякі черепки від неї побували у вогні вдруге в той час, коли горіла похоронна камера, внаслідок чого вони втратили первісний колір, стали бурими або червонуватими. Від плічків вгору підіймаються з трьох боків парні виступи. Посудина була з верхнього краю до плічків прикрашена накладними бляшками, на місцях прикріплення яких зберігся білуватий цемент. На тих частинах стінок, які були випалені вдруге, цемент під бляшками не зберігся, але на місці деяких бляшок утворилися темні плями відповідного їм контуру.

Для цих бляшок вдалося встановити не тільки форму, а й рисунок, який чітко відтиснувся на цементі: вони мали вигляд трикутників з заокругленими кутами, складених із потроєних кружків (табл. I, 4).

Один ряд таких бляшок ішов по плічку. Вище його по горлу посудини широкою смугою йшли три пояси, кожний з яких складався з трикутників, утворених потроєними бляшками. Вище, під вінцями, йшли два суцільні пояси у вигляді стрічок листового золота, шириною по 4 см кожний. Від верхньої стрічки з трьох боків підіймалися смужки такої ж стрічки, що перегиналися через край посудини всередину (рис. 13). Чи були ці стрічки гладкі, чи мали візерунки і зображення — встановити неможливо, бо наявність їх визначалася тільки по різниці в прожарюванні черепків і незначним залишкам цементу.

Рис. 12. Глиняна посудина.

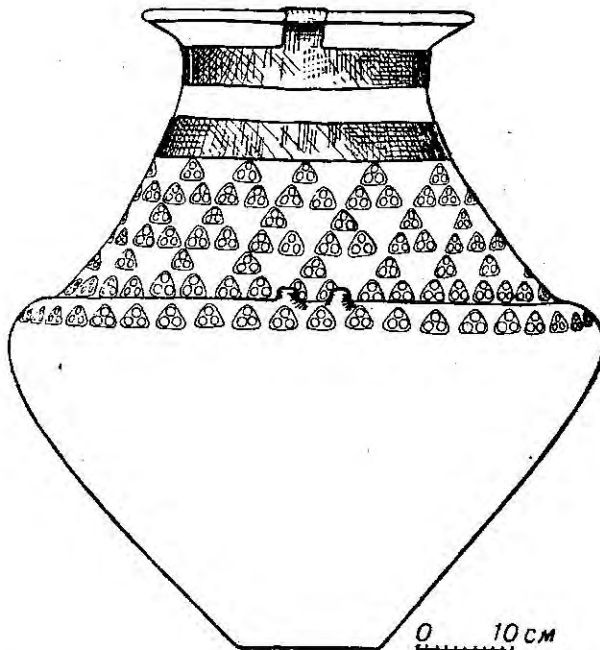

Рис. 13. Реконструкція розміщення золотих прикрас на глиняній посудині.

Нема сумніву в тому, що ця досить майстерно зроблена та пропорціональна за формою посудина є одним з кращих скіфських керамічних виробів.

11. Блюдо, знайдене в могилі, реставроване з уламків майже цілком, немає лише одного краю. Блюдо глибоке, з невеликим дном, широкими (як у тарілці), відігнутими назовні краями (рис. 14). Глина добре промішана, без домішок, чорного кольору, поверхні залощені і натерті гра-

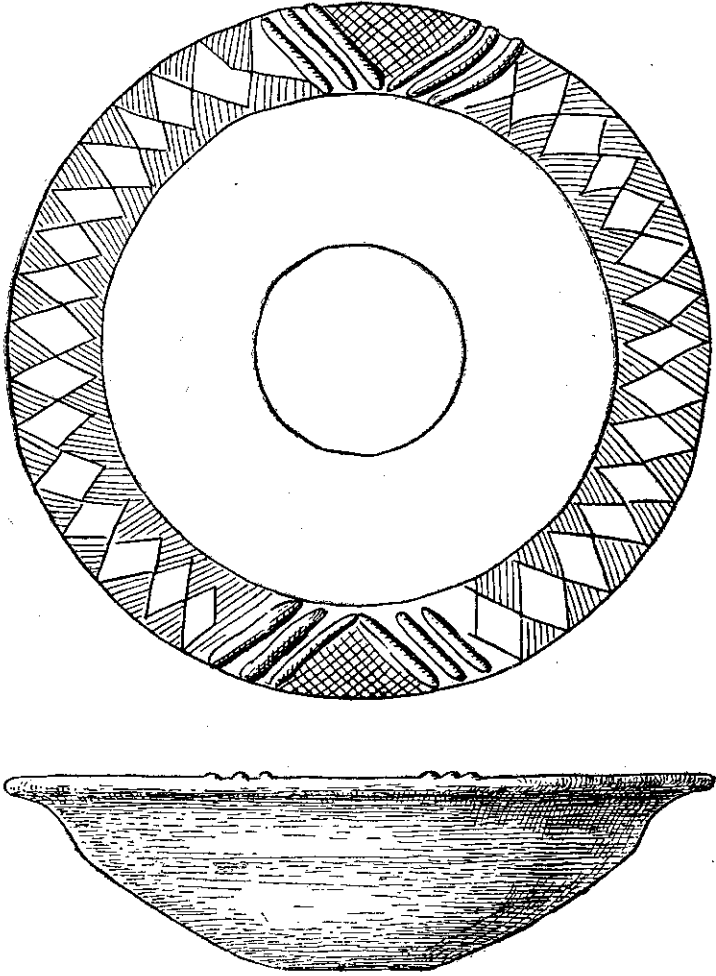

Рис. 14. Блюдо з прокресленим та рельєфним орнаментом.

фітом. По відгану краю, на внутрішній поверхні, — орнамент валиками (рис. 15), який утворює трикутники, та прокреслений візерунок із заштрихованими косими трикутниками. Висота 10, діаметр вінець 38, дна — 11 см.

12. Невелика кількість уламків черпачка (табл. I, 3, 5), судячи з яких, він мав середньої висоти горло, трохи опуклий корпус, прикрашений по плічках косими канелюрами, та високу ручку з круглим виступом догори. Колір посудини — чорний, поверхні добре залощені, глина з домішкою слюди.

13. Кілька уламків від посудини (табл. I, 2), яка мала, як видно, вигляд невеликого горщика з прямими стінками та трохи відігнутими назовні вінцями. По краю — ряд наколів, зроблених зовні. Колір нерівний, з буруватими плямами, поверхні залощені.

14. Значна кількість уламків від великого горщика (рис. 11), звичайної для посудини цього роду форми — висока банка з трохи опуклим корпусом і ледве відігнутих назовні краєм. По краю — захисний валик та ряд наскрізних проколів. Зроблений з глини з домішкою піска, верхні нерівно заглажені руками, колір бурий з чорними та жовтими плямами.

15. Уламки від горщика (табл. I, 1), зробленого в тій же техніці і подібної ж форми, але трохи менших розмірів, прикрашеного по краю

Рис. 15. Уламок краю блюда з рельєфним та прокресленим орнаментом.

валиком з заціпами та наколами зсередини, що утворюють зовні випуклини у вигляді горошин.

16. Дві бронзові булавки (табл. I, 12, 13) знайдені посередині південно-західної стіни, над могильною ямою. Форма — звичайна, цвяхоподібна; одна булавка — з помітним потовщенням трохи нижче шляпки, друга — менших розмірів і тонша, з двома лінійними перев'язками.

17. Бронзовий наконечник стріли, знайдений в насипу кургана над похоронною камерою (табл. I, 14). Наконечник — трилопатевий з подовженою втулкою, шип обламаний.

Висновки. Курган біля с. Глеваха, незважаючи на те, що він дуже потерпів від скарбощукачів, за ознаками похоронного обряду і за речами, що збереглися в ньому, цілком можна віднести до ранньоскіфського часу.

Похоронний обряд, як відомо, змінюється повільно. Тому для датування пам'ятки більше значення мають речі, насамперед найвидатніша знахідка — висока і широка корчага, що була прикрашена колись золотом. Посудини цього типу були широко розповсюджені в лісостеповій частині Скіфії в осіло-землеробських племен VII—VI ст. до н. е. На жаль, еволюція та типологія даних посудин залишаються ще не вивченими, хоч вони, як видно, дуже важливі для з'ясування глибоких культурних зв'язків Скіфії з Кавказом (наприклад, Моздокський могильник) і з Середньою Європою.

Одним з найраніших зразків посудин цього типу в Середньому Подніпров'ї може бути чорнолощена корчага з канельованим горлом, знайдена в зольниках Черноліського городища у верхів'ях р. Інгульця, що датується кінцем IX — початком VII ст до н. е.¹ Глиняних посудин, прикрашених золотом, на території Скіфії досі не було відомо. Знахідка такої посудини в Глеваському кургані свідчить, що вони, можливо, мали деяке розповсюдження у родоплемінній аристократії скіфського часу. Таке ефективне і багате оздоблення могло викликати імітацію накладних візерунків у кераміці. Прикладом цього, очевидно, може бути чудова посудина з кургана кінця VI ст. до н. е. біля х. Шумейка на р. Сулі (в кол. Р'єменському повіті, з розкопок С. А. Мазаракі), прикрашена двома ніби накладними орнаментальними поясами, виконаними в глині².

¹ О. І. Тереножкін, Розвідки і розкопки 1949 р. в північній частині Кіровоградської області, Археологія, т. VII, К., 1952, стор. 123, рис. 7; Скифская Днепрова́ская правобережная экспедиция КО ИИМК, в. XXXVII, М., 1951, стор. 122, 123.

² Древности Приднепровья, в. III, К., 1900, стор. 7, 8 (№ 820).

Бляшки з потроєних кружків, ряди яких прикрашали посудину з Глеваського кургана, добре відомі в скіфській археології, тому не будемо зупинятися на їх описі.

Велика кількість таких бляшок була у відомих Бобрицькому (№ 35) та Синявському (№ 100) курганах на Канівщині, розкопаних Е. А. Зноско-Боровським; ці бляшки призначалися для прикрашення головних уборів найвизначніших за соціальним станом членів племені¹. Глеваські бляшки цілком ідентичні бляшкам Синявського кургана. В цих курганах ними прикрашались нижні частини головних уборів, а верхні — в одному кургані зображеннями оленів, в другому — коней. Можливо, що і на глеваській посудині верхні пояси були прикрашені якимись подібними фігурками.

Серед речей Глеваського кургана, однакових із знайденими в Бобрицькому та Синявському курганах, відзначимо ще цвяхоподібні серги з шляпками, цвяхоподібні булавки і дрібні пастові буси.

Бобрицький та Синявський кургани належать до VI ст. до н. е., що було переконаливо доведено Б. З. Рабиновичем².

Судячи з уламків, черпак Глеваського кургана найбільше подібний до черпака з кургана Переп'ятихи. Їх зближують розміри, техніка виконання та орнаментация канелюрами (у черпака з Переп'ятихи — напівкруглі підвіски)³. Архаїчний комплекс Переп'ятихи може бути датований не пізніше VI ст. до н. е., про що свідчать згаданий черпак, кам'яні блюда, трилопатевий бронзовий наконечник стріли з довгою втулкою та ранні ахеменідські золоті грифони.

Блюдо з відігнутими широкими краями та різним орнаментом належить до рідкої серії подібних предметів в культурі землеробських племен VI ст. до н. е., що жили на території лісостепового Дніпровського Правобережжя. Е. Ф. Покровська вказує на блюдо з високим підноном з кургана № 406 біля Гарячого (Журівка), яке зберігається в Державному Ермітажі⁴.

Бронзовий наконечник стріли з Глеваського кургана також є типовим для VI ст., про що свідчать матеріали з курганів старшої Журівської групи⁵.

Речі Глеваського кургана знаходять собі багато аналогій в похоронних комплексах з скіфських курганів середини VI ст. до н. е., що ми і вважаємо за потрібне прийняти як попередню дату для цієї пам'ятки.

Хрестоподібні бляшки для узди характерні для VI ст. до н. е., проте для глеваських бляшок, прикрашених розетками, не знайдено прямих аналогій. Серед скіфських старожитностей не можна так само назвати паралелі і для бронзового підвісу від кистеня.

Незважаючи на пограбованість, картина похоронного обряду в Глеваському кургані цілком ясна. Цей обряд був типовим для ранньоскіфського часу на Дніпровському Правобережжі, де він добре відомий з численних курганів, розкопаних А. А. Бобринським та іншими вітчизняними археологами.

Для Глеваського кургана характерною є будова гробниці у вигляді великого дерев'яного склепу з стовпами та дромосом, влаштованим

¹ А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. III, СПб, 1901, стор. 112—114, 138—142, табл. XVIII, 2, 7.

² Б. З. Рабинович, О датировке некоторых курганов Среднего Поднепровья, СА, I, М.—Л., 1936, стор. 95 і далі.

³ Древности, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. I, К., 1846, табл. V, 4.

⁴ ИАК, в. 14, стор. 32. Тут же див. черпак типу, близького до глеваського, рис. 74.

⁵ Р. Рау, Die Gräber der frühen Eisenzeit im unteren Wolgagebiet, Покровск, 1929, стор. 16, табл. II, 2 С.

з південного боку. Як правило, померлий супроводжувався великою кількістю речей, про високу матеріальну цінність яких можна лише догадуватися з незначних залишків, що збереглися.

Разом з померлим була похована молода жінка.

Судячи з великих розмірів кургана, з величини гробниці і гаданого багатства супроводжуючого дорогого начиння, з прикрашеного золотом вбрання та речей, померлий міг бути вождем місцевого племені. Принижене соціальне становище жінки, що була похована як заупокійна жертва, визначається простою жіночого інвентаря, представленого дрібними пастовими бусинами, бронзовими сергами і, можливо, бронзовими булавками, кинутими скарбощукачами.

Глеваський курган інтересний також і тим, що він не залишає сумніву в тому, що ці соціально-економічні форми і особливості племінного устрою, які склалися в осілого населення на Канівщині та в басейні Тясмина, були в VI ст. до н.е. також у племен, що жили на Правобережжі аж до Києва. Судячи з розповсюдження там і тут однакового похоронного обряду та загалом одноманітної матеріальної культури, племена, що жили в VI ст. до н. е. від Тясмина на півдні і до Ірпеня на півночі, належали до одної етнічної групи.

Глеваський курган не є випадковим в районі Києва, історичний зв'язок його з такою пам'яткою, як велике Хотівське городище, розташоване за 10 км на північний схід, є цілком очевидним. Як встановлено дослідженням Є. Ф. Покровської, Хотівське городище виникло не пізніше VI ст. до н. е.¹

Розкопки Глеваського кургана, підтверджуючи правильність відомостей багатьох старих описів розкопок курганів у південній частині Київщини і північній частині Кіровоградської області, полегшують можливість розібратися в них, уточнюють уявлення про деталі конструкції дерев'яних гробниць (наприклад, незв'язаність стовпів у камері з дерев'яною обшивкою стін, будова перекриття) та поглиблюють наші знання про рівень будівельної техніки в осілих племен Подніпров'я в ранньому залізному віці.

Нарешті, розкопки кургана роз'яснюють місце спалення в похоронному обряді у племен скіфського часу, на Дніпровському Правобережжі, існування якого відмічалось багато разів, але описано звичайно недостатньо повно². Спостереження, зроблені під час розкопок Глеваського кургана, переконують у тому, що похоронна камера була підпалена з ритуальною ціллю після того, як покійник і всі супроводжуючі його приношення були розміщені в гробниці на своїх місцях. Можливо, гробниця на той час була вже трохи присипана землею, чим і пояснюється сильне прожарювання невеликої кількості землі на колодах та серед інших залишків перекриття і похоронної камери. Після того, як підпалили гробницю, приступили до насипання кургана. Вогонь був збитий землею ще тоді, коли обвалу перекриття не було; перекриття трималося ще довгий час після насипання кургана, і скарбощукачі мали змогу цілком вільно і найретельніше обшукати все приміщення.

¹ Є. В. Покровська, Хотівське городище, АП, т. IV, К., 1952, стор. 12 і далі.

² П. Д. Либеров, К вопросу о связи культуры полей погребений с культурой скифского времени на Киевщине, КС ИИМК, в. XXXIV, М., 1950, стор. 75 і далі.

КУРГАН У с. ГЛЕВАХА

Резюме

В 1950 г. экспедицией Института археологии АН УССР был раскопан большой курган у с. Глеваха, Васильковского района, Киевской области. До раскопок он представлял полуразрушенную насыпь, имевшую вид майдана, первоначальная высота которой могла достигать 12 м.

В центре открыт обширный склеп в виде ямы с дромосом, стены которой были обшиты досками. Сверху она имела бревенчатое перекрытие, покоившееся на краях ямы и 11 столбах. В склепе оказались остатки богатого мужского захоронения, разграбленного в древности. Погребенный сопровождался насильственно умерщвленной женщиной и большим количеством вещей, дошедших в очень фрагментированном виде. Здесь были обломки глиняных сосудов, бляшки от конской узды, бронзовый подвес от кистеня, бусы, в том числе две золотые, бронзовые булавки, наконечник стрелы. Особенно интересна большая чериолощенная корчага с высоким горлом, верхняя часть которой была сплошь убрана золотыми украшениями, также унесенными кладовщиками.

Глевахский курган важен как один из наиболее северных памятников (повидимому, могила вождя) культуры лесостепных племен Днепровского Правобережья раннескифского времени.